

กรงต่อนกคุ่ม: สื่อท่องเที่ยววัฒนธรรม

อนุสรณ์ อุณโณ

คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ถึงแม้กรงต่อนกคุ่มจะแพร่หลายในภาคใต้ของประเทศไทยมาเป็นเวลาช้านาน แต่มีเหตุผลสองประการที่ทำให้ในสมัยเด็กผมไม่คุ้นเคยกับกรงต่อนกคุ่มแม้จะเป็นคนที่เกิดและเติบโตในภูมิภาคนี้ เหตุผลประการแรกเป็นเพราะ “พ่อเฒ่า” หรือว่าตาของผมแก่ห้ามไม่ให้ลูกหลานเลี้ยงนกไม่ว่าจะเป็นนกชนิดใดก็ตาม เพราะแก่ไม่ต้องการให้ “พราดลูกพราดแม่” สัตว์อื่นแม่ผมเล่าว่าครั้งหนึ่งสมัยเด็กแกแอบไปจับลูกนกมาเลี้ยงไว้ที่บ้าน เมื่อ “พ่อเฒ่า” รู้เข้าก็ลงโทษและให้แก่นาลูกนกไปปล่อยโดยพลัน เหตุผลประการที่สองคือชาวอำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช แถวบ้านผมไม่นิยมจับนกคุ่มด้วยกรงต่อเหมือนที่อื่น เช่น อำเภอลานสกา หากแต่ใช้สุ่มแทน

ผมจึงไม่มีโอกาสได้เห็นกรงต่อนกคุ่มมีลักษณะอย่างไร สิ่งเดียวเกี่ยวกับนกคุ่มที่ผมคุ้นเคยสมัยเด็กคือต้น “พรวานกคุ่ม” ซึ่งผมมักเก็บผลกินเล่นขณะเดินใน “สวนสมรม” หรือ “สวนพ่อเฒ่า” ซึ่งเป็นสวนผลไม้ผสมผสานที่แพร่หลายในภาคใต้

เป็นเวลาอีกกว่า 2 ทศวรรษที่ผมจะได้เห็นกรงต่อนกคุ่มมีลักษณะเช่นไร ประสบการณ์นี้เกิดขึ้นเมื่อครั้งผมเก็บข้อมูลภาคสนามสำหรับทำวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกในพื้นที่แห่งหนึ่งของอำเภอรามัน จังหวัดยะลา เพื่อนชาวมลายูมุสลิมซึ่งเป็นเจ้าของบ้านหลังที่ผมอาศัยอยู่ด้วยเป็นศิลปินท้องถิ่นและผู้เชี่ยวชาญวัฒนธรรมมลายู เขามักได้รับการว่าจ้างให้ประดิษฐ์งานศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นนานาชนิด และหนึ่งในนั้นคือกรงต่อนกคุ่ม โดยวันหนึ่งผมสังเกตเห็นว่าเขากำลังนั่งสานอะไรบางอย่างอยู่บนแคร่หน้าบ้าน จึงเดินเข้าไปถาม เขาตอบว่ากำลังทำกรงต่อนกคุ่มให้กับคนรู้จักคนหนึ่งซึ่งว่าจ้างเขาในราคาพันบาทเศษ อย่างไรก็ตาม วันนั้นผมไม่มีคำถามเกี่ยวกับกรงต่อนกคุ่มมากนัก มีเพียงแคความรู้สึกว่ามันเป็นงานหัตถกรรมท้องถิ่นที่สวยงามและวิจิตรบรรจง และแม้ต่อมาจะสังเกตเห็นผู้ชายในหมู่บ้าน ตั้งแต่เด็ก วัยรุ่น ไปจนถึงผู้ใหญ่หรือวัยกลางคน เดินหรือว่าขี่รถจักรยานยนต์ไปมาพร้อมกับกรงต่อนก แต่ผมก็ไม่ได้ตั้งใจที่จะถามไถ่อะไรเพิ่มเติม คงมองเห็นแต่เพียงว่าการต่อนกเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวันของผู้ชายจำนวนหนึ่งในหมู่บ้านเท่านั้น ผมไม่ได้เฉลียวใจว่านกคุ่มและกรงต่อนกคุ่มจะ

เป็นส่วนหนึ่งของทั้งวัฒนธรรมไทยพุทธภาคใต้และวัฒนธรรมมลายูมุสลิมชายแดนภาคใต้ที่ผมมีโอกาสท่องเที่ยวไปอย่างไร

น้ำสาวของผมเล่าว่า ถึงแม้แกจะทำกรงต่อนกคุ่มไม่เป็นและไม่เคยจับหรือต่อนกคุ่มเพราะเหตุที่ “พ่อเฒ่า” สั่งห้าม แต่แกก็รู้จักนกคุ่มรวมทั้งกรงต่อนกคุ่มเป็นอย่างดี แกเล่าว่านกคุ่มเป็นนกในตำนานพุทธศาสนา คือ ตามชาดกในชาติหนึ่งพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นนกคุ่มและประสบไฟป่าแต่สามารถตั้งจิตอธิษฐานให้ไฟดับและรอดชีวิตมาได้ จึงเป็นที่มาของ “คาถานกคุ่ม” ที่คนสมัยโบราณรวมทั้งปัจจุบัน

ใช้สวดสำหรับป้องกันอัคคีภัย นอกจากนี้ แกล่แล้วรูปทรงของกรงต่อนกคุ่มมีลักษณะคล้ายกับ “เคง” หรือรังปลวกขนาดเล็กที่เกาะตามต้นมะพร้าวและต้นไม้ใหญ่ ขณะที่นกคุ่มชอบกินปลวกเป็นอาหาร ฉะนั้นทันทีที่เห็นกรงต่อนกคุ่มวางอยู่บนพื้น นกคุ่มก็จะเดินตรงเข้าไปติดกับเพราะเข้าใจว่าเป็น “เคง” ที่ร่วงหล่นลงมาจากต้นไม้ อย่างไรก็ตาม น้ำสาวของผมไม่ทราบแน่ชัดว่าเหตุใดกรงต่อนกคุ่มจึงมีลักษณะวิจิตรบรรจงแกล่เดาว่าอาจจะเป็นเพราะนกคุ่มเป็นนกในตำนานพุทธศาสนาและมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า การสร้างกรงต่อนกคุ่มที่สวยงามและวิจิตรบรรจงจึงอาจเป็นไปเพื่อแสดงความเคารพศรัทธาต่อพุทธศาสนาและพระพุทธเจ้าก็เป็นได้

เพื่อนชาวมลายูมุสลิมของผมให้คำอธิบายต่างออกไป เขากล่าวว่านกคุ่มเป็นนกในตำนานความเชื่อมลายูท้องถิ่นซึ่งมีอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ฮินดูแฝงอยู่ด้วย โดยนกคุ่มมีสถานะเป็นบ่าวหรือเป็นนกรับใช้ของนก “เต็นวะเซะ” ซึ่งเป็นนกที่ได้แต่บินบนท้องฟ้าและอยู่บริเวณยอดเขาพระสุเมรุ ไม่สามารถโฉบลงมาเดินบนดินได้ จำเป็นต้องอาศัยนกคุ่มซึ่งมักเดินบนดินเป็นสื่อในการนำข่าวสารจากเทพบนสวรรค์ไปบอกกับฤาษีหรือวาทษตรีย์ให้ได้รับทราบ เพื่อนชาวมลายูมุสลิมเล่าว่าเขาเรียนรู้วิธีการทำกรงต่อนกคุ่มมาจากช่างทำกรงต่อนกคุ่มที่มีชื่อเสียงในหมู่บ้านซึ่งปัจจุบันล่องลับไปแล้ว รูปทรงกรงต่อนกคุ่มมีลักษณะคล้ายช้างพลาย และเป็นรูปทรงที่ทำสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน อย่างไรก็ตาม เขากล่าวว่าหากเป็นกรงต่อนกคุ่มสำหรับใช้งานจริงจะมีลักษณะเรียบง่าย ต่างจากกรณี

ที่เป็นของประดับที่เขาทำอยู่ซึ่งมีลักษณะวิจิตรบรรจงสมัยเขาเป็นเด็กกรงต่อนกคุ่มที่บ้านส่วนใหญ่มีลักษณะเรียบง่ายเนื่องจากบิดาเขาทำขึ้นสำหรับใช้ในการต่อนกคุ่ม โดยเขามักติดตามบิดาไปต่อนกคุ่มในป่า นกคุ่มที่ได้มาจะนำไปแกงใส่ยอดพริก ปรงรสจัดจ้าน มีน้อยคนที่จับหรือต่อนกคุ่มมาเลี้ยง

กรงต่อนกคุ่มสำหรับผมจึงเป็นมากกว่าเครื่องมือดักสัตว์ หากแต่เป็นพาหะหรือว่าสื่อที่พาผมท่องไปในวัฒนธรรมสองวัฒนธรรมที่ต่างกันอย่างเด่นชัดแม้จะมีพรมแดนจรดกัน กรงต่อนกคุ่มในวัฒนธรรมไทยพุทธภาคใต้ช่วยให้ภาพความทรงจำเกี่ยวกับนกคุ่มในวัยเด็กของผมมีความคมชัดและครบถ้วนยิ่งขึ้น ขณะที่กรงต่อนกคุ่มในวัฒนธรรมมลายูชายแดนภาคใต้ช่วยให้ผมเห็นโลกแตกต่างและกว้างไกลกว่าแหล่งที่บ่มเพาะผมขึ้นมา ผมพอใจที่จะท่องไปมาระหว่างวัฒนธรรมทั้งสองมากกว่าจะปักหลักอยู่กับวัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่งหรือพยายามเปลี่ยนวัฒนธรรมทั้งสองให้เหมือนกันพิจารณาในแง่นี้ กรงต่อนกคุ่มจึงไม่ได้กักขังผมหรือ “พรากรลูกพรากรแม่” สัตว์อ่อนอย่างที่มีนถูกออกแบบมาหากแต่ได้ช่วยปลดปล่อยผมให้มีอิสระที่จะไปเรียนรู้และทำความเข้าใจ “คนอื่น” ที่อาศัยอยู่บนแผ่นดินเดียวกันนี้